5. Спецсводка № 53 Речицкого райотделения НКВД Б.С.С.Р. «О ходе празднования XVII годовщины Октябрьской революции по Речицкому округу» от XI–1934 г. // ДАГАГВ. – Ф. 451. Воп. 2а. Спр. 158. Арк. 84–86.
6. Спецсводка № 42 Гомельского окротдела ГПУ Белоруссии «Ход закрытия церквей в деревнях и перегибы в антирелигиозной работе» по состоянию на 28 марта 1930 г. // ДАГАГВ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 622. Арк. 113–117.
7. Спецсводка № 70 Гомельского окротдела ГПУ Белоруссии «О религиозной обстановке в округе (апрель 1930 г.)» // ДАГАГВ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 623. Арк. 80–83.
8. Сводка № 5/сс «О происшествиях и деятельности Гомельского окружного административного отдела за время с 11/III по 20/III–1930 г.» // ДАГАГВ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 622. Арк. 91–106.
9. Спецсводка № 25 «Политическое настроение деревни, в связи с коллективизацией и выселением кулачества по Гомельскому округу» по состоянию на 18 марта 1930 г. // ДАГАГВ. – Ф. 3. Воп. 1. Спр. 622. Арк. 22–29.

УДК 94:322(47+57):27-9-526.7

Г. А. Аляксейчанка
Н. І. Казлова
Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

КАМПАНІЯ ПА ЎСКРЫЦЦІ СВЯТЫХ МОШЧАЎ ЯК СРОДАК НАГЛЯДНАЙ АНТЫРЭЛІГІЙНАЙ ПРАПАГАНДЫ Ў САВЕЦКАЙ ДЗЯРЖАВЕ

Артыкул прысвечаны аднаму з элементаў антырэлігійнай палітыкі савецкай улады кампаніі па ўскрыцці святых мошчаў, ушанаваных Рускай праваслаўнай царквой. Меркавалася, што з яе дапамогай будзе нанесены сур'ёзны ўдар па прэстыжы Царквы і ўплыве духавенства на веруючых, што ў канчатковым выніку абумовіць крах рэлігіі ў савецкай дзяржаве. У артыкуле разглядзжаюцца асноўныя формы і спосабы правядзення кампаніі, паказаны адносіны савецкага насельніцтва да гэтага мерапрыемства. На аснове даследавання аўтары прыходзяць да высновы, што паспяховасць кампаніі была

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

сумнеўная. Струмень ахвотнікаў пакланіцца мошчам не толькі не зменшыўся, але і значна павялічыўся.

Савецкая дзяржава з першых дзён свайго існавання ўступіла ў перыяд барацьбы супраць Рускай праваслаўнай царквы (РПЦ), якая на працягу доўгіх стагоддзяў з'яўлялася апорай царызму. Царква падлягала ліквідацыі разам з рэлігійным светапоглядам насельніцтва былой Расійскай імперыі. Ужо зімой 1917–1918 гг. былі прыняты дэкрэты, якія падрывалі юрыдычныя і эканамічныя асновы існавання Царквы. Найболей важным з іх быў дэкрэт «Аб аддзяленні царквы ад дзяржавы і школы ад царквы», які афіцыйна называўся «Аб свабодзе сумлення, царкоўных і рэлігійных аб'яднаннях», прыняты 23 студзеня 1918 г. [1]. Аднак, трэба адзначыць, што паколькі большая частка насельніцтва савецкай дзяржавы не мела адукацыі, нават не магла чытаць, то ўлады больш увагі, пры правядзенні антырэлігійнай палітыкі, надавалі наглядным сродкам антырэлігійнай агітацыі і прапаганды.

Так, яркім прыкладам нагляднай прапаганды і стала кампанія па ўскрыцці святых мошчаў з наступнай шырокай антырэлігійнай «рэкламай». Гэта кампанія ішла ў рэчышчы рэалізацыі дэкрэта ад 23 студзеня 1918 г., для правядзення якога быў створаны Ліквідацыйны V (пазней VIII) аддзел Народнага камісарыята юстыцыі (НКЮ) РСФСР пад кіраўніцтвам П. А. Красікава. Таксама кампанія заняла цэнтральнае месца ў праграме мер агульнадзяржаўнага ўзроўню, накіраванай на выкананне ўсталёўкі VIII з'езда РКП (б) (1919) аб «поўным адміранні рэлігійных забабонаў» і Царквы. У часопісе «Революция и церковь» асвятляўся ход гэтай акцыі, друкаваліся інструкцыі і паясненні па арганізацыйным пытанням [10, с. 66].

Для савецкай прапаганды культ праваслаўных святых і іх мошчаў з'яўляўся адным з самых галоўных аб'ектаў крытыкі. Ускрыццё святых мошчаў задумвалася як акцыя, накіраваная на «выкрыццё перад масамі векавога падману царквой працоўнага народу» [2]. Ідэолагі кампаніі лічылі, што, падарваўшы шырока распаўсюджанную сярод праваслаўных веру ў нятленнасць астанкаў святых, яны не толькі дыскрэдытуюць царкоўную іерархію, якая «падманвала» народ, але і пазбавяць царкву моцнага каналу прытока ахвяраванняў. Так, святыя мошчы, здольныя вылечваць хворых і хілых, паўсюдна станавіліся цэнтрамі масавага паломніцтва і дазвалялі праваслаўным цэнтрам збіраць значныя сродкі. Ліквідацыйны аддзел Наркамата Юстыцыі адносіў мошчы «да разраду псіхалагічна ўплывовых дэманстрацый» [10, с. 68].

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Савецкая «машчавая» кампанія вядзе адлік з 23 кастрычніка 1918 г., калі было праведзена ўскрыццё мошчаў святога Аляксандра Свірскага атрадам чырвонаармейцаў пад кіраўніцтвам А. Вагнера. Згодна з версіяй, якая адлюстроўвалася савецкай прапагандай, рашэнне аб ускрыцці было прынята пасля таго, як камісія, якая прымала на ўлік маёмасць Аляксандра-Свірскага манастыра ў Аланецкай губерні, выявіла ў рацы святога «васкавую ляльку». Гэтая падзея атрымала шырокую вядомасць, і «па настойлівым патрабаванням працоўных», якія былі абураны царкоўным падманам, у краіне пачалася маштабная кампанія па ўскрыцці святых мошчаў [11].

Так, кампанія праводзілася зыходзячы з ініцыятывы мясцовых саветаў, або, як адзначалася ў справаздачах, саміх працоўных. Ускрыццё праводзілася ў прысутнасці прадстаўнікоў савецкіх і партыйных органаў, медработнікаў, якія складалі і падпісвалі акт медыцынскага агляду мошчаў. Інструкцыі НКЮ давалі рэкамендацыю праводзіць ускрыццё, прытрымліваючыся «вядомага такту ў адносінах да рэлігійных пачуццяў прыхільнікаў праваслаўнай веры». Згодна з гэтым прапанавалася не праводзіць дадзеную акцыю пад час набажэнства, або пры вялікім скапленні веруючых. Сам працэс ускрыцця мошчаў, зняцця з іх пакроваў і г. д. павінны былі выконваць прадстаўнікі духавенства. Цыркуляр «Аб раскрыцці мошчаў» Аддзела кіравання НКУС ад 23 красавіка 1919 г. патрабаваў ад губвыканкамаў: «Ні ў якім разе не дзейнічаць так, каб потым трэба было прыбегнуць да ўзброеных метадаў. Правядзенне кампаніі шырока выкарыстоўвайце ў друку, лекцыях, мітынгах» [2]. Пасля таго, як быў падпісаны пратакол аб ускрыцці мошчаў, астанкі святых выстаўлялі на ўсеагульны агляд. Далейшы лёс мошчаў вызначала пастанова НКЮ ад 1 сакавіка 1919 г., у якой адзначалася: «Для таго, каб ліквідаваць магчымасці выкарыстання ў далейшым падман з мошчамі, праз некаторы час, дастатковы для таго, каб народ пераканаўся ў падмане, адкрытыя ракі з усім, што там было змешчана, пасля вопісу перадаць у распараджэнне губвыканкамаў… у мясцовыя музеі, у аддзелы царкоўнай даўніны» [2].

Здзекване над рэлігійнымі пачуццямі веруючых выклікала хвалю антыўрадавых выступаў па ўсёй савецкай дзяржаве. Абурэнне вернікаў выклікала ўскрыццё мошчаў прп. Сергія Раданежскага ў Троіца-Сергіевай лаўры ў красавіку 1919 года. З мэтай перашкодзіць апаганьванню святыняў Ціхан, патрыярх Маскоўскі і ўсяе Русі, неаднаразова накіроўваў лісты кіраўнікам савецкай дзяржавы. У лісце ад 10 мая 1920 года старшыне саўнаркама У. І. Леніну патрыярх настойліва прасіў пакінуць мошчы прп. Сергія Раданежскага ў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Троіца-Сергіевай лаўры і «вярнуць вернікам волю шанавання святых рэштkaў святога Сергія…». Але ўлада працягвала разгортваць кампанію па ўскрыцці мошчаў, якая суправаджалася зачыненнем манастыроў [11]. 30 ліпеня 1920 года саўнаркам прыняў пастанову «Аб ліквідацыі мошчаў ва ўсерасійскім маштабе». Цыркулярам НКЮ ад 25 жніўня таго ж года загадвалася поўная ліквідацыя мошчаў, перадача іх у музеі, «у выпадках выяўлення шарлатанства, фальсіфікацый і іншых крымінальных дзеянняў» аддзелы юстыцыі павінны былі ўзбуджаць «судовы праслед супраць усіх вінаватых людзей» [5, с. 73].

Ускрыццё мошчаў суправаджалася маштабнай агітацыйна-прапагандысцкай працай: лекцыямі, дыспутамі, артыкуламі ў перыядычным друку. У часопісе «Революция и церковь» друкаваліся пратаколы ўскрыцця, артыкулы народнага камісара аховы здароўя Н. А. Сямашка і спецыяліста па судовай медыцыне П. С. Сямёноўскага, якія раскрывалі чытачам навуковыя аспекты муміфікацыі трупаў. Так, вынікі агляду некаторых мошчаў запатрабавалі асобага падыходу да іх ацэнкі падчас антырэлігійнай агітацыі і прапаганды. Адзін з такіх выпадкаў апісаны ў змешчанай у газеце «Курская праўда» справаздачы аб ускрыцці мошчаў Ёасафа Белгарадскага 1 снежня 1920 г. «Прысутная публіка была паражана высокай ступенню захаванасці цела, што праляжала ў труне 166 гадоў. Людзям здавалася, што гэта вынік штучнай муміфікацыі, і яны прасілі лекара разразаць жывот, каб пераканацца ў яго змесціве. Хірург зрабіў разрэз і выняў частку кішак, зусім сухіх, што паказвае натуральнасць працэсу муміфікацыі» [11]. Таму вялікая ўвага ў афіцыйным друку таго часу надавалася «навуковаму тлумачэнню выпадкаў нятлення». У часопісе «Рэвалюцыя і царква» была апублікавана цэлая падборка матэрыялаў пад загалоўкам: «Дадзеныя навукі аб муміфікацыі трупаў». «Цёплая тэмпература навакольнага асяроддзя, цыркуляцыя сухога паветра і здольнасць глебы, – пісаў Н. А. Сямашка, – добрыя ўмовы натуральнай муміфікацыі трупаў». Сістэматызуючы вынікі кампаніі, ён пісаў: «У пераважнай большасці выпадкаў (36) ад трупаў засталіся толькі чэрапы і буйныя трубчастыя косткі, як зусім найболей стойкія да гніласнага разбурэння... ». [3, с. 16–17].

Ад пачатку і да канца кампаніі савецкая і партыйная прэса паведамляла аб выяўленых выпадках «фальсіфікацыі царкоўнікамі нятленных мошчаў». У друку з’явіліся паведамленні аб тым, што ў выкрытай рацы Арцемія Веркольскага ў Вялікім Усцюгу «не апынулася і прыкметы на цела і косткі», тым часам як у рацы Яфрэма Наваторжскага ў Таржку знаходзіліся «шэсць лішніх костак».

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

У шэрагу выпадкаў у раках святых былі выяўлены прадметы, якія не адносіліся ні да асобы святога, ні да культу яго шанавання (напрыклад, «банка фірмы «Бракар» – у рацы св. Паўла Абнорскага ў Яраслаўскай губерні, «шпілька, цвікі і гайкі» – у рацы св. Макарыя Калязінскага ў Цвярской губерні) [5, с. 76].

Нагляднымі сродкамі агітацыі, пры правядзенні кампаніі, з'яўляліся і так званыя «паказальныя выставы» канфіскаваных мошчаў святых у музеях. Так, у 1920-м г. у Маскве ў музеі Народнага камісарыяту аховы здароўя праходзіла выстава па «спецыяльная медыцыне», на якой былі прадстаўлены некаторыя мошчы святых. Музейнымі працаўнікамі быў арганізаваны «аддзел па гніенні і раскладанні жывёльных прадметаў», у якім рэшткі свяціцеля Іясафа Белгарадскага былі змешчаны поруч з муміфікаванымі трупамі фальшываманетчыка, пацука і кажана – «для паказу падабенства працэсаў гніення ва ўсіх гэтых трупах». Закранаючымі рэлігійныя пачуцці веруючых былі і надпісы, якія тлумачылі асобныя рэчы выставы. Напрыклад, «змаганне з рэлігійнымі забабонамі гэтак жа патрэбна, як змаганне з заразнымі хваробамі» [11]. Асноўная мэта выставы, на думку наркама аховы здароўя Н. Сямашкі, – «спрыяць спыненню рэлігійных абрадаў, і шанаванню «святых мошчаў» [4, с. 31].

Ускрыццё і ліквідацыя мошчаў святых нярэдка суправаджалася закрыццём храмаў і манастыроў у якіх яны знаходзіліся. Так, дэкрэтам ад 20 красавіка 1920 г. Троіцка-Сергіева Лаўра была пераўтворана ў гісторыка-мастацкі музей. Адбываліся і судовыя працэсы над служыцелямі Царквы і веруючымі. У ходзе кампаніі 1918–1920 гг. было ўскрыта больш за 60 грабніц з мошчамі. Асобныя ўскрыцці праводзіліся і пазней [5, с. 81]. Так, 14 мая 1922 г. была ўскрыта рака з мошчамі святой Ефрасіні Полацкай, якія былі перададзены ў антырэлігійны аддзел Віцебскага Дзяржаўнага музея. Ускрыццё суправаджалася фотаздымкай, матэрыялы якой выкарыстоўваліся прапагандай [6, с. 15]. У верасні 1925 г. была праведзена дадзеная кампанія ў Салаўках, дзе было арганізавана ўскрыццё мошчаў святых прападобнага Германа і прападобнага Ірынарха Салавецкіх. Мошчы былі сфатаграфаваны і перададзены на захоўванне ў гісторыка-археалагічны аддзел музею [7, с. 8].

У. І. Ленін надаваў гэтай кампаніі вялікую выхаваўчую ролю. 17 сакавіка 1919 г. ён напісаў запіску наркому юстыцыі Д. І. Курскаму з прапановай публічна раскрыць мошчы ў Чудавым манастыры. Калі У. І. Ленін даведаўся ад П. А. Красікава, што ўскрыццё мошчаў Сергія Раданежскага ў Троіца-Сергіеўскай Лаўры было заснята на кінастужку, то 12 красавіка 1919 г. загадаў «каб хутчэй паказалі гэтае

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

кіно па ўсёй Маскве» [10, с. 89]. Па ўспамінах В.Д. Бонч-Бруевіча, У.І. Ленін рэкамендаваў здымаць і дэманстраваць насельніцтву фільмы, знятыя пры ускрыцці мошчаў: «паказаць, якія менавіта былі «святасці» ў гэтых багатых раках і да чаго шмат стагоддзяў з пачуццём глыбокай павагі ставіўся народ, гэтага дастаткова, каб адштурхнуць ад рэлігіі сотні тысяч людзей» [11]. Кампанія атрымала высокую адзнаку з боку кіраўнікоў савецкай антырэлігійнай прапаганды, якія бачылі ў ёй асаблівы шаг у накірунку вызвалення народных мас ад рэлігіі. Так, Е. Яраслаўскі ў 1921 г. пісаў: «Пад уплывам агітацыі, выкрыцця ўсялякага роду хлусні, ускрыцця мошчаў і іншых фактаў свядомасць шырокіх колаў насельніцтва значна ачысцілася ад смецця, якім яно было засмечана на працягу стагоддзяў» [8, с. 7].

Аднак, трэба адзначыць, што свядомасць веруючых адмаўлялася ўспрымаць факты, якія казаліся відавочнымі для антырэлігійных кадраў. Ем. Яраслаўскі, адзначаючы значэнне кампаніі па раскрыцці святых мошчаў ў барацьбе з рэлігійнымі перажыткамі, прызнаваў: «Сапраўды, бываюць настолькі пашкоджаныя рэлігіяй мазгі… Чалавеку пакажаш – сам бачыць – што ў грабніцы трухля, моль, чэрві, ніякіх мошчаў няма, а ён назаўтра ўсім распавядае, як мошчы збеглі пад зямлю ад няверных камуністаў. Гэтыя людзі так і памруць з такімі пашкоджанымі мазгамі: як жа інакш назваць чалавека, які бачыць тое, чаго няма і не можа быць!» [9].

Такім чынам, кампанія па ўскрыцці царкоўных каштоўнасцей характарызавалася ўмяшаннем савецкай улады ў царкоўныя справы дзеля падрыву яе аўтарытэта ў масах. Мера па канфіскацыі мошчаў і перадачы іх у музеі фактычна была накіравана на ліквідацыю культу мошчаў як асновы абрадавага жыцця РПЦ. Аднак, дадзеная кампанія не змяніла стаўленне веруючых людзей да сваіх святыняў, а ў некаторых з іх, наадварот, яна выклікала рэлігійны пад’ем. Значная колькасць веруючых прыходзіла да канфіскаваных і выстаўленых на ўсеагульны агляд у музеях і на выставах рэшткам святых з набожнасцю і малітвамі.

Трэба адзначыць, што разглядаемая кампанія мела для Царквы не толькі адмоўнае значэнне. Ускрыццё мошчаў назаўжды ліквідавала меркаванне аб іх «нятленнасці», якое існавала стагоддзямі. У канцы XX стагоддзя рэшткі святых былі зноў перададзены Царкве і цяпер шануюцца веруючымі, але, у адрозненні ад сітуацыі стагадовай даўнасці ніхто не заве мошчы «нятленнымі». Шанаванне мошчаў святых у сучасным праваслаўі носіць вольны характар і з’яўляецца ўвасабленнем свядомых рэлігійных перакананняў.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Спіс крыніц і літаратуры

1. О свободе совести, церковных и религиозных обществах: декрет СНК РСФСР от 20 января 1918 г. // Декреты Советской власти: в 5 т. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, – 1957. – Т. 1. – С. 373–374.

2. Отчет VIII-го Отдела Народного Комиссариата Юстиции Съезду Советов [Электронны рэсурс] // Революция и церковь. – № 2. – 1919. – Режим доступу: http://www.portal-credo.ru/site/act= news&id= 96820. – Дата доступу: 02. 11. 2017.

3. Семашко, Н. Л. Вопрос о «мощах» с научно-методической точки зрения / Н. Л. Семашко // Революция и церковь. – 1919. – № 1. – С. 16–17.

4. Семашко Н. Л Наука и шарлатанство / Н. Л. Семашко // Революция и церковь. –1922. –№3. –31 с.

5. Отчет VIII (ликвидационного) отдела НКЮ VIII-му Всероссийскому съезду Советов // Революция и церковь. – 1920. – № 9–12. – С. 72–82.

6. Нетленные мощи Ефросинии Полоцкой // Безбожник у станка. – 1928. – № 9. – 15 с.

7. Вскрытие «мощей» в Соловках // Безбожник. – 1925. – № 2. (ноябрь). – С. 8–9.

8. Ярославский, Е. 10 лет на антирелигиозном фронте / Е. Ярославский // Антирелигиозник. – 1927. – № 9. – С. 3–19.

9. Ярославский, Е. М. О методах антирелигиозной пропаганды [Электронны рэсурс] / Е. М. Ярославский // Против религии и церкви. Т. III. Пролетарская революция в борьбе с религией / под ред. Шейнмана. – М.: ОГИЗ, 1935. – Рэжым доступу: http://www.twirpx.com/file/1659589/. – Дата доступу: 12. 11. 2017.

10. Алексеев, В. А. Иллюзии и догмы / В. А. Алексеев. – М.: Политиздат, 1991. – 400 с.

11. Лучшев, Е. М. Антирелигиозная пропаганда в СССР: 1917–1941 гг. [Электронны рэсурс] / Е. М. Лучшев. – СПб.: Информационно-техническое агентство Ритм, 2016. – 364 с. – Рэжым доступу: http://www.twirpx.com/file/2173645/. – Дата доступу: 13.10.2017.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ